

200
2
МИКОЛА ГЛАДКИЙ

НОВИЙ УКРАЇНСЬКИЙ П Р А В О П И С

П'ЯТЕ ВИДАННЯ

КИЇВ—1930

10
МИКОЛА ГЛАДКИЙ

12. 187.

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

НОВИЙ УКРАЇНСЬКИЙ П Р А В О П И С

За офіційними матеріалами та даними
Державної Правописної Комісії і
Всеукраїнської Конференції

5-те ВИДАННЯ

~~55200~~

Роз 290

10.11.50

Диф. ст. 1949

Київ — 1930

Ш141.4-8

Бібліографічний опис цього видання
вміщено в „Літопису Українського
Друку“, „Картковому репертуарі“
та інших покажчиках Української
Нижньої Палати.

Львівська державна
наукова бібліотека

№

6891

Київський Окрліт № 1978
Трест «Київ-Друк»
6-та друк., вул. Леніна, 19
Зам.: 815—10.000—1929р.
2 арк.

Українська абетка має 33 букви: *а, б, в, г, ґ, д, е, є, ж, з, и, і, ї, й, к, л, м, н, о, п, р, с, т, у, ф, х, ц, ч, ш, щ, ю, я, ь*.

Цими знаками ми повинні віддавати всю багату й різноманітну гаму звуків і звукових комплексів живої української мови.

Отже український правопис, як і всякий інший, дає змогу тільки почасти, та й то умовно, позначати на папері те, що ми чуємо.

Основна засада наших правописних правил фонетична, цебто намагаємося писати так, як чуємо, а проте не можемо обійтися без історичної та етимологічної засад, що безперечно допомагають унормувати та впорядкувати велике число форм живої мови.

I. Правопис невідмінюваної частини слова.

§ 1. **Ненаголошене е** вимовляємо невиразно, сливе як **и**, але писати треба згідно з етимологією слова, цебто: *нема* (а не «нима», бо ж «не має»), *негідний* (бо «негідь» *), *великий* (бо «велич»), *лежати* (бо «лежень») і т. ін.

* З технічних причин замість наголосів поставлено інший шрифт.

§ 2. **Ненаголошене и** вимовляємо часом близько до **е**, але так само додержуємо етимології й пишемо: *миленький* (а не «меленький», бо ж «милий»), *тримати* (бо «утримувати»), *криве* (бо «криво») і т. інш.

§ 3. **Ненаголошене о** наближається у вимові іноді до **у**, але пишемо також за походженням слова: *голубка* (а не «гулубка», бо «голуб»), *розумний* (бо «розум»), *боїться* (бо «боязно») і т. ін.

Однак: *яблуко, мачуха, парубок* і т. ін.

§ 4. **Взагалі и пишемо:**

1) На місці старих **і** або **ы**, отже здебільша в словах спільних із російською мовою: *гибіль, кислий, хитрий, жила, чистий, широкий, щит, син, сила, сидіти, бити, письмо, пиріг* тощо.

2) У сполученнях **-ли-**, **-ри-** між приголосними в постійно відкритих складах: *блищати, глитай, дрижати, гриміти, кришити, христитися* (але «хрест»), *стриміти, стривати* (але *стрівати* = зустрічати), *тривога, кривавий* (але «кров» — «крівця»), *чорнобривий* (але «брова»)...

Проте—*хребет*.

3) У дієсловах, коли звук **и** чергується з випадним **е**: *забирати* (заберу, забрав), *умирати* (умер, умру), *запирати* (запер, запру), *видирати* (видеру, видрав), *розтирати* (розтерти, розітру) і т. ін. (Порівн. § 5, п. 9). Однак *знімати, піднімати*, хоч взагалі краще вживати форм: *здіймати, підіймати* тощо.

4) У приростках **ви-**, **при-**, **межи-**: *викидати, виріб, приймати, приємний, приятель, прибігти, межиріччя, межигір'я* і т. ін.

5) У наростках іменників після приголосних:
-ик (*пайовик, хлопчик, працівник, виробник, землевпорядник, вулик* і т. ін., але *братік*),

-ич (*дідич, родич, здобич, погонич, Михайлович*),

-ичок (*коничок, кошачок*),

-ир (*багатир, проводир, лускир*),

-иця (*вулиця, криниця, полільність*),

-иха (*шевчиха, ковалиха*),

-ина (*хатина, родина, дитина, житина, козаччина, Греччина, батьківщина, Чернігівщина, балаканина, старовина*),

-изна (*білизна, материзна, даровизна*),

-ини (*роковини, запросини, умовини, обставини, вхідчини, родини*),

-иння (*картоплиння, гарбузиння, огудиння*),

-ило (*зубило, правило, мастило*),

-иня (*господиня, глибиня, далечиня*),

-ин (*турчин, сербин, волошин*),

-ище (*селище, бойовище, дворище, дідище*),

-иво (*печиво, куриво, мариво, прядиво*).

6) У наростках прикметників:

-ин (*материн, доччин, Настин, Ольжин*),

-иний (*орлиний, пташиний*),

-ивий, -ливий (*правдивий, жахливий, шкідливий, зрадливий*),

-истий (*барвистий, багnistий*),

-итий (*грошовитий, соковитий*).

7) У числівниках: *три, чотири*.

8) У дієприслівниках на *-чи, -ши, -вши*: *іду-чи, борючись, знаючи, нісши, узявши* і т. ін.

9) У прислівниках: *завжди, звідси, звідки, звідти, всюди, скільки, стільки* тощо.

10) У деяких словах: *зима, блакить, кушир* тощо.

§ 5. Пишемо і:

1) Завжди на початку слова: *істина, іскра, інший, іноді, інколи* і т. ін.

2) Коли звук *і* сталий, цебто не чергується з іншими звуками (бо походить з давнього **ѣ**): *ліс — лісу, пісня — пісень, віра — віри, діло — діл, відомий, бігти, літній*...

3) У закритому складі іменників, коли *і* в різних формах чергується з *о* або *е*, (давні **о** та **е**), напр.: *віз — воза, камінь — каменя, лід — льоду, промінь — променя, Київ — Києва, дозвіл — дозволу, міць — моці, повідь — поводі, одність — одности, різність — різности, папір — паперу, колір — кольору, війна — воєн, гонець — гінця, корець — кірця, боєць — бійця, овес — вівса, тополя — топіль, коса — кіс, зоря — зір, плече — пліч, село — сіл, озеро — озір, коло — кіл, ніч — ночі — ніччю, але: вода — вод, рожа — рож, проба — проб, постанова — постанов, перепона — перепон, істота — істот, потреба — потреб, турбота — турбот, печера — печер, вечеря — вечер* і т. ін.

Також в оруднім відмінку однини слів на *-ість*, де перед закінченням *-ю* був колись **ь**: *свідомість — свідомости — свідомістю, радість —*

радості — *радістю*, бадьорість — бадьорості — *бадьорістю* тощо.

4) У дієслівних формах минулого часу: *брів* — брела, брело, брели; *вів* — вела, вели; *пів* — пекла, пекти; *утів* — утекла, утекти; *ріс* — росла, рости і т. ін., також як виняток *ліг* — лягла, лягти, *запів* — запрягла, запрягти, але — *мок*, *мокла*, *мокти* і *утоп*, *утопла*.

5) У постійно закритих складах на місці давніх **о** або **е**: *вільний* (воля), *гірник* (гора), *згідний* (згода), *робітник* (робота), *керівник* (скерований), *весілля* (веселий), *подвір'я* (двори), *межигір'я* (гора), *сухитник* (сухоти) і т. ін.

6) Під впливом правильних форм інших відмінків залишається **і** в попередньому відкритому складі слів з наростками **-ок**, **-ець**, **-ень**: *зарібок* (зарібку), *дзвінок* (дзвінка), *кінець* (кінця), *фахівець* (фахівця), *тубілець* (тубільця), *червінець* (червінця), *олівець* (олівця), *рівень* (рівня), *харківець* (харківця), *верхівець* (верхівця) і т. ін.

7) Так само й у відкритому складі форм родового відм. множини іменників жіночого й ніякого роду, де з'являється **о** або **е**: *жінок* (жінка), *тіток* (тітка), *гірок* (гірка), *королівен* (королівна), *слівець* (слівце), *кілець* (кільце) і т. ін.

8) Теж і в здрібнілих формах дальшого ступеня: коза — кізка — *кізонька*, жінка — *жіночка*, гора — гірка — *гіронька*, нога — ніжка — *ніженька* і т. ін.

9) **і** замість невинного **е** з'являється в корені дієслів, надаючи їм наворотного значення:

наректи—*нарікати*, щепити—*прищипати*, летіти—*літати*, утекти—*утікати*, пекти—*випікати*, викоренити—*викоріняти*, зачепити—*чіпляти*, застебнути—*застібати* тощо.

Відповідно також: спостерегти—*спостерігати*, застерегти—*застерігати*, стрелити—*стріляти* і т. ін.

Те ж і в дієсловах з наростком -**ува-**, коли наголос на корені: зачесати—*зачісувати*, тесати—*затісувати*, чекати—*очікувати*, підперезатися—*підперізуватися*... Але: *виверчувати*, *завершувати*, *засмерджуватися*.

Без наголосу на корені—*потребувати*.

10) У приростках **ді-**, **зі-**, **віді-**, **наді-**, **обі-**, **піді-**: *дізнатися*, *зірвати*, *відібрати*, *надіслати*, *обізнатися*, *підіймати* тощо.

У приростку **прі-** (з *про-*) в двох словах: *прізвище* та *прірва*.

11) У наростку віддієслівних іменників на означення незакінченої дії під наголосом—**іння**: *ходіння*, *носіння*, *возіння*, *значіння* (від дієслова «значити»), *гоління* тощо. Також *волосіння*.

12) У наростках іменників:

-**ій** (*гордій*, *плаксій*, *крутій*, *злодій*),

-**іж** (*грабіж*, *правіж*, *платіж*),

-**іт** (*гуркіт*, *тупіт*, *стукіт*),

-**ільник** (*полільник*, *лічільник*—той, хто «лічить», *копільник*—що складає копи),

-**інь** (*височінь*, *далечінь*, *широчінь*),

-**іка** (*шуліка*, *драпіка*),

-**івна** (*попівна*, *суддівна*, *Бондарівна*),

-ість (*радість, прикрість*).

13) У наростку прикметників **-ісінький** (*рівнісінький, білісінький*), що ним віддаємо абсолютне збільшення прикмети: «сама-самісінька у хаті».

14) У прислівниках: *двічі, тричі, далєбі, спасибі, буцім, тоді, годі, долі, нині* і т. ін.

§ 6. Проте й у закритому складі **о** та **е** не міняються на **і**:

1) У групах **-оро-**, **-оло-**, **-ере-**, цебто в т. зв. повноголосих формах, напр.: *порох, оборот, порон, ворог, молот, холод, берег, очерет, Лівобережжя, перед, жереб, обережний, оборонця* (оборонець), *поборов, попоров, молов, зворотний, вороття, полоття* тощо.

Окрім: *поріг, сморід, моріг, оборіг, стеріг* (стерегти), *зберіг* (зберегти), *виволік* (виволкти).

2) Відповідно і в родовому відмінку іменників жін. роду, що мають групи **-оро-**, **-оло-**, **-ере-**: *огорожа — огорож, морока — морок, корона — корон, сорока — сорок, колода — колод, верета — верет, хвороба — хороб* і т. ін.

Однак підо впливом здрібнілих форм: *доріг* (бо «доріжка», «доріжечка»), *борід* (бо «борідка», «борідонька»), *голів, черід, воріт, доліт, сторін, борін* і т. ін.

3) У групах **-ов-**, **-ор-**, **-ер-** межі приголосними: *вовк, шовк, торг, горб, серп, смерть, шерсть* і т. ін.

4) У закритому складі таких слів: творець — *творця*, норець — *норця*, попок — *попка*, коток — *котка*, носок — *носка* і т. ін.

5) У закритому складі іменників на **-овець** (від прикметників на **-овий**): урядовець — *урядовця*, службовець — *службовця*, промисловець — *промисловця*, угодовець — *угодовця* тощо.

6) У ненаголошеному наростку віддієслівних іменників **-ення** (звичайно з відтінком закінченої дії або результату її): *збільшення, зменшення, зниження, наближення, значення* (від дієслова «значити»), *враження, приниження* тощо.

7) У наростках іменників: **-енко, -енько, -енька, -ечко, -ечок, -ечка, -очко, -онько, -онька, -тель**: *коваленко, серденько, рученька, сонечко, дитяточко, ніжечка, соколонько, гіронька, учитель, пучечок* і т. ін. (Див. § 5, п. 8).

8) У наростках прикметників: **-енький, -есенький, -енний, -езний, -елезний**, напр.: *чималенький, нічогенький, білесенький, страшенний, численний, величезний, довжелезний*.

9) У наростках дієслів: **-оньки, -очки, -унечки, -усеньки**, напр.: *питоньки, їстоньки, спаточки, ходунечки, ходусеньки*.

10) У наростках прислівників **-ечки, -еньки**: *теперечки, тамечки, тепереньки, тутеньки* і т. ін.

11) Не міняться на і випадні **о** та **е**: *сон* — сну, *день* — дня, *пень* — пня, *вітер* — вітру і т. ін.

Також у наростках іменників **-ок, -ець**

(-ець), -ень: ставок (ставка), додаток (додатка), *хлопець* (хлопця), *швець* (шевця), *жнець* (женця), *чтець* (четця), *в'язень* (в'язня), *учень* (учня), *січень* (січня) і т. ін.

Увага. Випадні **о** та **е** часом зберігаються: *мох*—моху, *рот*—у роті, *лоб*—на лобі, *дощ*—дощу, *тесть*—тестя і т. ін.

12) У родовому мн. іменників жіночого й ніякого роду, де з'являється вставне **о** або **е**: книжка — *книжок*, верства — *верстов*, буква — *буков*, брехня — *брехень*, сідло — *сідел*, дно — *ден*, вікно — *вікон* і т. ін.

13) І в деяких формах дієслів: *умерти*, *умер* (умру), *заперти*, *запер* (запру), *стерти*, *стер* (зітру), *здерти*, *здер* (зідрати) тощо. (Див. § 4, п. 3).

14) У словах давно запозичених і чужих: *закон*, *бог*, *словник*, *погром*, *економ*, *парлямент*, *професор*, *студент* тощо.

15) У словах складених з **-вод**: *старчовод*, *діловод*, *вагоновод*...

16) У деяких нових словах: *основний*, *головний*, *іменник*, *прикметник*, *стражденик*, *письменник*, *недозволенність* і т. ін., що здебільша утворені від прикметників на **-енний**.

17) У сучасних комбінованих словах, де закритий склад є тільки результат скорочення: *селькор* («селянський кореспондент»), *сельбуд*, *робкор*, *виконком*, *лікпом* тощо.

§ 7. **Голосні я, ю, є** двозначні: 1) на початку слова й після голосних у середині вони = **йа**, **йу**, **йе**, наприклад: *яр*, *зброя*, *юшка*, *баюра*,

едваб, боєць; 2) після приголосних вони визначають їх пом'яшкнення цебто = **ѣа, ѣу, ѣе**, напр.: *подѣака, люшнѣа, утретѣа*.

Ї однозначне, цебто=йї, а тому й пишеться тільки на початку слова та після попередньої голосної: *їжа, їдець, поїзд, українїзувати, ха-зяїнувати...*

Як виняток—після приголосної з апострофом. (Див. § 8).

Для йотованого **о** немає букви, тим то звукове сполучення **й + о** віддаємо на письмі **йо** і відзначаємо (**ѣ**) перед **о** м'які приголосні: *йорж, йот, пайовик, бойовий, премійований, знайомий, дьоготь, сьогодні, безсторонньо...*

§ 8. Після приголосних губних **б, в, м, п, ф** букви **я, ю, є, ї** вимовляємо як на початку складу, що віддаємо на письмі **апострофом**: *безхлїб'я, здоров'я, зв'язок, м'ясо, сім'я, п'ятниця, хлоп'я, суб'єкт, ф'юкати, на тім'ї, у плем'ї, прем'єр, об'єкт*. Те саме буває й у деяких словах після **р**: *бур'ян, узгїр'я, підмур'я, кур'єр, матір'ю* тощо.

Увага 1. Інакше вимовляємо й пишемо без апострофа такі слова як: *порядок, буряк, рюмсати, рясно, уряд, Пірятин...*

Однак апострофа не пишемо перед йотованими після губних, коли перед ними є постійний приголосний: *свято, мертвяк, тьмяний, горохвяний, різдвяний, листвянка, цвях...*

Увага 2. У словах: *зв'язок, розв'язати, зв'ялити, сп'яніти, розм'якшити* тощо **з** належить до приростка (в'язати, в'ялити, п'яніти, м'якшити).

Не пишемо апострофа й у чужих словах, де французьке **и** та німецьке **й** віддаємо через **ю**: *бюро, бюст, бюджет, вестибюль, купюра, бюргер, Мюллер, Мюльбах* і т. ін.

Ніколи не пишемо апострофа перед **йо**: *словйовий, вйо, серйозний, курйоз, Муравйов, зйоржитися* тощо.

Пишемо ще апостроф перед усіма йотованими після приростків, що кінчаються приголосним: *з'їзд, без'язикий, з'явище, під'яремний, під'їхати, з'їсти, з'юртуватися* тощо. Але, розуміється: *зокрема, зукраїнізувати, зорати, зосібна* тощо.

§ 9. Замість старого **о** маємо **а** в: *багатий, гаразд, ганчар, гарячий, калач, качан, кажан, калатати, каламутний, монастир, паламар, халява, хазяїн, чабан, шаравари, шкаралупа.*

Але: *поганий, ногавиці, корявий.*

У деяких дієсловах **а** в наворотних формах чергується з **о** в протяжних формах: *ламати — ломити, ганяти — гонити, помагати — помогти, скакати — скопити, хапати — схопити, знемагати — знемогтися* і т. ін.

§ 10. Пишемо **о** замість **е** згідно з вимовою після **ж, ч, ш, щ, дж, й**, коли далі йде твердий склад (**а, о, у** та **и** з старого **ы**) або твердий приголосний: *жонатий* (женити), *пшоно* (пшениця), *щока, чорний, бджола, гайок, бочок, садочок* тощо.

Однак: 1) у дієприкметниках — **е**: *скошений, мочений, озброєний, звужений*; 2) у наростку

прикметників—**евий** (під наголосом): *смушевий, рожевий, вишневий, грошевий* (і *грошовий*); 3) у наростку іменників **-ечок, -ечка**: *пучечок, кришечка, ніжечка...*

Також: *щедрий, щезати, чепурний* тощо.

§ 11. Сполученнями **приголосних дж і дз** позначаємо не тільки **д+ж** і **д+з**, як от у словах *віджалувати, віджилий, відзнака, відзвичаявати*, але й особливі звуки, що для них не маємо в абетці буков, хоч і виразно чуємо в словах: *джерело, джура, джигун, дзвінок, джуркотати* тощо.

§ 12. Приголосні **г, к, х**, перед **і** міняються на **з, ц, с**, а перед **е** та **и** (з старого **и**)—на **ж, ч, ш**, напр., *нога—на нозі—ніженька, рука—в руці—ручище, кожух—у кожусі—кожушина, козак—козаче, ямка—в ямці, поверх—на поверсі, Ковалиха—Ковалишин, тітка—тітчин, Шульга—Шульжин* тощо.

§ 13. Перед **ч** (що з колишнього **к**) і в вимові і на письмі:

а) **г, з** змінюються на **ж**, напр.: *Водолага* (село)—*Водолажченко, брязкати—бряжчати* і т. ін.

б) **к, ц** на **ч**, напр.: *грек* (грецький)—*Греччина, німець—Німеччина, козак—козаччина, турок—Туреччина* і т. ін.

в) **х, с** на **ш** (**ш+ч=щ**), напр.: *волох—Волощина, Русь* (руський)—*рущина, пісок—піщина, Полісся—поліщук* і т. ін.

У прізвищах так само—*Ващенко* (від «Вась-

ка»), *Онищенко* (від «*Онисько*»), а у присвійних прикметниках змін на письмі немає: *Ганнуська* — *Ганнусьчин*, *Васька* — *Васьчин*, *киргизка* — *киргизчин*, *Параска* — *Парасчин* і т. ін.

Інші приголосні на письмі не змінюємо: *невістка* — *невістчин*, *ткати* — *тчу*, *тітка* — *тітчин* і т. ін.

§ 14. Перед наростками **-СТВО**, **-СЬКИЙ**:

а) **г, ж, з** зливаються в **-ЗТВО**, **-ЗЬКИЙ**, напр., *убогий* — *убозтво*, *Рига* — *ризький*, *пороги* — *запорізький*, *Париж* — *паризький*, *Кавказ* — *кавказький*.

б) **к, ч, ць** зливаються в **-ЦТВО**, **-ЦЬКИЙ**: *робітник* — *робітництво*, *ткач* — *ткацький* — *ткацтво*, *купець* — *купецтво* — *купецький*, *Гадяче* — *Гадяцький*.

в) **х, ш, с** зливаються в **-СТВО**, **-СЬКИЙ**: *чех* — *чеський*, *товариш* — *товариство* — *товариський*, *птах* — *птаство*, *перс* — *перський* і т. ін.

У рідко вживаних чужих словах, надто в географічних назвах, без змін: *ню-йоркський*, *чікаґський*, *цюріхський*, *герцогський*, *ляйпцігський* тощо.

Інші приголосні на письмі не змінюємо: *агент* — *агентство* — *агентський*, *фашистський*, *людський*, *братство*, *марксистський*, *інтелігентський*...

§ 15. У формах теперішнього часу дієслів II групи в 1-ій особі приголосні **д, з, с, т** змінюються на **дж, ж, ш, ч**: *сидіти* — *сиджу*, *возити* — *вожу*, *просити* — *прошу*, *гнітити* — *гнічу* тощо.

Також **зд** і **ст** міняться на **ждж** і **щ**: *їздити—їжджу, мастити—мащу* і т. ін.

Відповідно й у майбутньому часі дієслів доконаних: *навожу, випрошу, загнічу, поміщуся, викочу* тощо.

Також і в вивідних із форми 1-ої особи тепер. часу дієприкметниках на **-ний** і віддієслівних іменниках на **-ення**: *засуджений, вожений, прошений, загнічений, їжджений, мащений, відродження, розходження, спрощення* і т. ін.

Те ж стосується й до вивідних дієслів з наростками **-ува-** та **-а-**: *засуджувати, досліджувати, саджати, відряджати* тощо.

§ 16. У 2-му ступені прикметників (і прислівників) **з+ший** і **ж+ший** дають **-жчий**: *близький—близчий* (ближче), *вузький—вужчий* (вужче), *дужий—дужчий* і т. ін.; **с+ший** дає **-щий**: *високий—вищий* (вище), *красний—кращий* (краще)...

Від *дорогий*—*дорожчий* і *дорогий*.

Інші приголосні без змін: *м'який—м'який, швидкий—швидкий, молодий—молодий, тонкий—тонкий, дешевий—дешевий* і т. інш.

§ 17. Пишемо **ч** в сполученні **чн** (коли **ч** походить з **к, ч, ц**): *вдячний, річний, вічний, помічник, помічний, місячний, зручний, околичний* (околиця), *але мірошник, рушник, рушниця, сояшник, сердешний, яєшня*.

Крім того **шн** в усіх прикметниках від прислівників: *торішній* (торік), *навколишній, око-*

лишній (около), вранішній (вранці), сьогоднішній, теперішній, колишній (колись) і т. ін.

§ 18. Асиміляцію приголосних на письмі не відзначаємо:

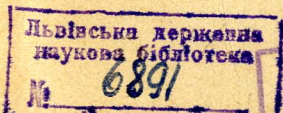
а) Дзвінкі (**б, в, г, г', д, ж, з, дж, дз**) перед дальшими глухими (**п, ф, х, к, т, ш, с, ч, ц**) звичайно вимовляємо дзвінко: *скибка*, (не «скапка») *стежка* (не «стешка»), *кізка* (не «кіска») і т. ін. Залишаємо на письмі дзвінкі й тоді, коли вони чуються часом як глухі, напр.: *дьоготь* — *дьогтю* (чути «дьохтю»), *дігтяр*, *легкий* (чути «лехкий», але *легенький*), *надхнути* (чути «натхнути», але *надихати*), *жердка* (чути «жертка», але *жердина*) і т. ін. Однак *тхір*.

Усі прийменники на письмі не змінюємо: «**він з** Ніжена» (чути **з**), «**я** їхав **з** Коломиї» (чути **с**), «**з** Чугуєва» (чути **ш**), «**з** Чернігова», «**без** помічі», «**під** Полтавою» тощо.

Так само й усі приростки: *безпартійний* (чути «беспартійний»), *безпечний*, *безщасний*, *безшлюбний*, *відпустка*, *відціля*, *надходити*, *надхмарний*, *обплутувати*, *обпікати*, *підхожий*, *розповідати*, *розшук*, *розжарити* тощо.

Тільки приросток **з** перед глухими **к, п, т, х**, змінюємо на **с**: *сказати*, *спроба*, *спричинювати*, *створити*, *стратенець*, *схильний*, *зформувати*, *зформулювати*, *зшиток*, *зчинити*, *зсохнути*, *зцідити* тощо.

У складених прийменниках пишемо **з** із розділкою: *з-під*, *з-поміж*, *з-над*, *з-посеред*, *з-під*, *з-за* (із-за).

12. 187.
Львів. Бібліотека
АН. УРСР

б) Корінні глухі, що перед дзвінкими у вимові звичайно переходять у дзвінки, теж зберігаємо: *боротьба* (чути «бородьба», але «боротися»), *великдень* (чути «велигдень»), *кісьба* (чути «кізьба»), *просьба* (чути «прозьба», але «просити»), *отже* (чути «одже») і т. ін. Одначе — **призьба**.

в) Перед **ц** зберігаємо на письмі **ж, ч, ш, т**: *запсрожці* (вимовляємо близько до «запорозьці»), *дочка* — *доцці* (чути «доцьці»), *юшка* — *юшці* (чути «юсьці»), *братця* (чути «бращця») тощо.

г) Ті самі **ж, ч, ш, т** залишаємо й перед **-ся** в дієсловах: *відважся, не мучся, смієшся, борються, дивуються* і т. ін.

§ 19. Групи приголосних спрощуємо так:

а) У сполученнях **ждн, здн** випадає **д**: *тижня* (з «тиждень»), *кожний* (з «кождний»), *пізній* (з «піздній»), *борозна* тощо.

б) У сполученні **стн** випадає **т**: *чесний* (честь), *власник, корисний, кількісний, нещасний...*

в) У сполученні **стл** випадає **т**: *щасливий, жалісливий, послатися* (постелюся), але *пестливий...*

г) У сполученні **слн** випадає **л**: *умисний, масний...*

§ 20. Подвоєні приголосні пишемо:

1. Коли збігаються однакові приголосні в слові:

а) Кореневе **н** + наростки **-ний (-ник, -ниця), -ній**: *сон* — *сонний, ремінь* — *ремінний* — *ре-*

мінник, осінь—осінній, старовинний, повинність («винний»), письменний, кіннота, насінний, кабанник і т. ін.

б) Приголосний пня і закінчення: ніся, трясся, повідоммо, познайоммося тощо.

в) Приголосний приростка й кореня: віддавати, віддаль, віддих, заввишки, завважа-ти, іззаду, оббілювати, оббігати, роззувати, роззолочувати і т. ін.

2. У наростках:

а) Збільшених прикметників — **енний**: багатенний, дуженний, старенний тощо.

б) У наростках **-енний, -анний** (з наголосом) прикметників, що походять з відповідних дієприкметників на **-ний**: дозволити — дозволенний — дозволений, лічити — лічений — незліченний, припустити — припущений, припущений, сказати — сказаний — неказаний, бла-гати — невблаганий, спасенний, непримиренний тощо.

в) У наростках віддієслівних іменників **-іння, -ення, -ання, -ування**: возіння, носіння, варення, освячення, писання, оброблення, додавання, дослідження, досліджування, обмірковування тощо.

г) У наростках іменників **-иння**: ластовиння, жабуриння, павутиння, картоплиння, гарбузиння і т. ін. Також волосіння.

3. Подвоюються приголосні, що можуть зм'якшуватися (**д, з, л, н, с, т, ц**), також шелесні **ж, ч, ш і й**, коли вони стоять між двома голос-

ними, що з них друга йотована (це старі не-
подвоєні, що за ними колись був **ь**):

а) В іменниках ніякого роду, напр.: *життя* (жит'є), *знання*, *весілля*, *приладдя*, *обличчя*, *збіжжя*, *безгрішшя*, *лушпайя* і т. ін.

б) В іменниках жіночого роду й чоловічого на **-я**: *стаття*, *суддя*, *Ілля*, але *кутя*, *попа-
дя*, *ігуменя*, *свиня*, *Онися*.

в) В оруднім відмінку одн. іменників жін. роду на один приголосний: *сіль—сіллю*, *річ—річю*, *тінь—тінню*, *душ—душию*, *міць—міццю*...

г) У всіх формах дієслова *лляти* та в формах тепер. часу дієслова *лити*: *(і)ллю*, *(і)лляв*, *залляв*, *налляли*, *увілляли*, *прилляти*, *лля-
тиму* тощо.

г) У деяких окремих словах, як: *Ганна*, *ссати*, *панна*, *ванна*, *бонна*, *ввесь*, *овва*.

Але не подвоюємо:

а) Губні (**б**, **в**, **м**, **п**) і **р**: *надіб'я*, *безхліб'я*, *здоров'я*, *узгир'я*, *подвір'я*, *пір'я* тощо.

б) Ті приголосні, що перед ними є інший приголосний: *листя*, *щастя*, *миłosердя*, *під-
замчя*, *шерстю*, *смертю*, *харчю*, *старістю*, *повітря*, *вістря* і т. ін.

в) Приголосні у прикметниках: *третья*, *тре-
тю*, *теляча* тощо.

г) Та в таких іменниках як: *теля*, *порося*, *курча* і т. ін.

§ 21. Знаком **ь** відзначаємо м'якість приго-
лосних у таких випадках:

1) У кінці слова й у кінці складу перед твердим приголосним: *жаль, промінь, статъ, близько, нудьга, редька, письменник і т. ін.*

2) Перед **о**: *люх, сьомий, трьох, до нього, безсторонньо* тощо.

3) У наростках іменників: **-енько, -енька, -інь, -ень, -исько, -онько, -онька, -ість, -тель**: *кониченько, пісенька, курінь, хлопчисько, сватонько, рибонька, мудрість, визволитель, блазень, дурень і т. ін.*

Але **-ално, -илно**: *держално, пужално, істичилно, заступилно і т. ін.*

4) У закінченнях прикметників: **-ський, -цький, -зький** та в наростках: **-альний, -яльний, -енький, -есенький, -ісінький, -юсінький**: *пролетарський, робітницький, вузький, близький, відповідальний, соціальний, матеріяльний, маленький, ріднесенький, самісінький, малюсінький і т. ін.*

Окрім груп **-зкий, -ський** у словах: *боязкий, різкий, в'язкий, баский, дерзкий, жаский.*

5) У прислівниках: *тепереньки, тутеньки, таменьки* тощо.

6) У закінченнях **-ць**: *кінець, молодець, серць* (род. мн.), *молодиць* (род. мн.), *фахівець*, але в чужих — **-ц**: *палац, принц, Перетц.*

7) Після **л** перед іншими приголосними: *вільний, мельник, бувальщина, недбальство, більший, більшовик, пальця, смальцю, загальний, спільник, сільський, польський, їдальня, кільце, Львів, Галька, Гальчин...*

Однак **ь** не пишемо в групі **лч**, коли вона походить із **лк**: *спілка — спілчанин — спілчанський, галка — галчин, рибалка — рибалчин, гілка — гілчастий* і т. ін.

§ 22. Знак **ь** не пишемо:

1) Ніколи після губних, шелесних і після **р** в кінці складу: *кров, степ, ріж, став, сип, яр, ніч, вір, зір, Харків...*

2) Поміж приголосними, коли за ними **я, ю, є, і, ь**: *цвіт* (чути «цьвіт»), *сонця* (чути «соньця»), *радянський* (чути «радянський»), *безладдя* (чути «безладдя»), *проміння, тінню* тощо.

3) Після **н** перед **ж, ч, ш, щ**: *хорунжий, кінчати, менший, меншість, панщина* і т. ін.

4) Перед наростком **-ство**: *селянство, міщанство, громадянство, дівоцтво* тощо.

5) У словозмінах, коли його нема в початковій формі: *галка—галці, гілка—на гілці, балка—в балці, гуска—гусці, сторінка—сторінці*, але *письмо—у письмі, Галька—Гальці* тощо.

6) Перед наростками **-(ч)енко** **-(ч)ук**: *батько—безбатченко, Радчук, Радченко* (від «Радько»), *Сенченко* (від «Сенько»), *Ващенко* (від «Васька») і т. ін.

§ 23. З причин доброзвучності чергуються:

1) Прийменники **у** і **в** : а) на початку речення і взагалі після павзи — **у** : «**У** голос читати», «**У** силу додому дійшла», «Поети, **у** космос ведіть!» (Тич.), «Вийди, вийди, козаченько, **у** вечір пізенько»; б) між приголос-

ними — **у** : «пошились **у** дурні», «вдавались **у** роботу»; в) залежно від ритму й темпу — **у** або **в** : «Сидить козак, **в** кобзу грає, що зами-
слить, те все має», «Далеко десь з німим
докором **в** тій хвилі згадуєш мене» (Ів. Фр.),
«Стоїть борщ **у** печі, ударився **у** ключі»;
г) між голосними звичайно — **в** : „Прийшла **в**
обіди», «Не піду я **в** осінь заміж»; г) на по-
чатку речення перед голосним дальшого слова
— **в** : «**В** ім'я цієї боротьби», «**В** українській
мові...», «**В** організації...»

Рідше **ув** (перед голосним), **уві** (перед
приголосним): *ув обід, уві сні, уві Львові* (і
«у Львові»).

2) Ненаголошене **у** на початку слова з **в**,
напр.: *уводити — вводити, уважати — вва-
жати, удар — вдар, усякий — всякий, увесь —
ввесь, уся — вся, усе — все, удома — вдома,
уперше — вперше, учитель — вчитель, узяти —
взяти, улітку — влітку...*

3) Не змінюється початкове **у** або **в** в усіх
чужих словах, прізвищах та в деяких україн-
ських: *університет, Угорщина, Урал, Врубель,
Врона, управа, уряд, влада, вдача, вправа*
(= рос. «упражнение»), *власний, вражий* і т. ін.
Також *Україна*, хоч у поезії *Вкраїна*.

Примітка. Після приростків на голосний — **в**: *на-
вчати, завважити, завбачати* тощо.

4) Сполучникові форми **і і й** — згідно з сказа-
ним попереду про чергування **у і в** (див. § 23,
п. 1), тільки **й** тісніше в'яже слова в реченні (як і

сполучник **«та»**), напр., «культура й мистецтво», а **і** переважає, коли зіставляються поняття, напр., у заголовках: «Балтицькі держави **і** радянська пропозиція», «Війна **і** жінка». «Наука **і** релігія».

5) Ненаголошене початкове **і** з **й**: «Час іде», «Марися ледве йде», «Далі йти легше» (Марк.), «Йде Василь Іванович селом», «Спасибі, Василю Івановичу» (Вас.), «на ймення».

§ 24. **Сполучний звук у складених словах:**

1) З прикметником у 1-ій частині завжди **о**: *чужоземний, робітничо-селянський, першорядний, третьорядний* і т. ін. Але—*божевільний*.

2) З іменником після **ж, ч, ш, щ**—**о**: *кожом'яка, тисячоліття, душогуб, віршомаз, старчовод* і т. ін. Але—*очевидний*.

3) Після **й** та подвоєних м'яких приголосних—**є**: *краєвид, краєзнавство, життєпис* і т. ін.

4) У складених з *один, два*—**о**: *однорідний, двогубний* (також «двогубий» з іншим значенням), *двоногий, двоаршинний* і т. ін.

5) У складених з *три, чотири*, а також із тими числівниками, що в родов. відм. можуть мати **и**, затримується числівникове **и**: *трипілля, триноги, трикутний, чотирискладовий, семиліток, тридцятилітній* і т. ін.

II. Правопис закінчень відмінюваних слів.

§ 25. Початкова форма дієслова, **дієйменник**, має звичайно закінчення **-ти**, напр.: *робити, знати, учитися, сміятися*.

Увага. Тільки в поезії дозволені закінчення -ть
напр.: *знають, гуляють, люблять.*

§ 26. Особові закінчення в теперішнім часі
(а для dokonаних—у майбутнім) поділяють усі
дієслова на дві групи:

I група е/у (є/ю).

Одн.	1 ос.	<i>пишу</i>	(<i>граю</i>)
	2 ос.	<i>пишеш</i>	(<i>граєш</i>)
	3 ос.	<i>пише</i>	(<i>грає</i>)
Множ.	1 ос.	<i>пишемо</i>	(<i>граємо</i>)
	2 ос.	<i>пишете</i>	(<i>граєте</i>)
	3 ос.	<i>пишуть</i>	(<i>грають</i>)

II група и/а (ї/я).

Одн.	1 ос.	<i>бачу</i>	(<i>дою</i>)
	2 ос.	<i>бачиш</i>	(<i>доїш</i>)
	3 ос.	<i>бачить</i>	(<i>доїть</i>)
Множ.	1 ос.	<i>бачимо</i>	(<i>доїмо</i>)
	2 ос.	<i>бачите</i>	(<i>доїте</i>)
	3 ос.	<i>бачать</i>	(<i>доять</i>)

Увага 1. Йотовані є/ю і ї/я звичайно після голосних, після апострофа (*п'ю, п'є, в'ють, б'ємо*) та в дієслові *ляти* (*ллю, ллеш, ллє*).

Увага 2. Після *ж, ч, ш, щ* пишемо *а, у* (*бачу—бачать*).

Увага 3. У дієсловах II-ої групи після губних перед *я і ю* з'являється *л*, напр.: *куплю—куплять, люблю—люблять, роблю—роблять.*

Увага 4. У дієсловах I-ої групи в 3-ій особі однини ненаголошене *є* може відпадати, напр.: *зна* (=знає) *співа* (=співає), *пита* (=питає) і т. ін.

Увага 5. Часточку **-ся** пишемо вкупі з дієсловом, і до того в I-ій групі в 3-ій особі однини перед **-ся** з'являється **-ть**, напр.: *робиться, грається, сміється, здається.*

У другій особі однини теперішнього та майбутнього часу дієслів пишемо **-шся** (хоч чуємо — **сся**), напр.: *носишся, судишся, смієшся, боротимешся.*

Так само в третій особі однини й множини теперішнього й майбутнього часу пишемо **-ться** (хоч чуємо **-цьця**), напр.: *робиться — робляться, носиться — носяться, сміється — сміються, борється — борються.*

§ 27. Окрему групу (III) становлять дієслова: **дати, їсти, -вісти** (доповісти, розповісти тощо), **бути**.

Одн.	1 ос.	дам	їм
	2 ос.	даси	їси
	3 ос.	дасть	їсть
Множ.	1 ос.	дамо	їмо
	2 ос.	дасте	їсте
	3 ос.	дадуть	їдять
Одн.	1 ос.	доповім	(єсьм)
	2 ос.	доповіси	(єси)
	3 ос.	доповість	є, єсть
Множ.	1 ос.	доповімо	(єсьмо)
	2 ос.	доповісте	(єсьте)
	3 ос.	доповідять	(суть)

Від дієслова **бути** вживаємо тільки форми **є (єсть)** і часом „суть“ у книжній мові.

§ 28. **Наказовий спосіб**, окрім 2-ої особи однини й множини, має ще особливу колективну форму для 1-ої особи множини: *ходім* (=«ходіть ви та я разом»), *робім* (=«робіть ви та я разом») і т. ін.

Одн. 2 ос. *ходи читай покинь вір*
Множ. 1 ос. *ходім(о) читаймо покиньмо вірмо*
2 ос. *ходіть(е) читайте покиньте вірте.*

Повні закінчення **-імо, -іте** трапляються здебільша з стилістичних мотивів: «*ходімо просто*», «*Обніміте ж, брати мої, найменшого брата*» (Шевч.).

Увага 1. Часточка **-ся** не змінює правопису наказових форм: *муч — мучся, руш — рушся, не сердь — не сердься, винось — виносься* і т. ін.

Увага 2. Дієслово *доповісти* (взагалі з **-вісти**) має наказовий спосіб — *доповіж, доповіжмо, доповіжте*, а від *їсти* — *їж, їжмо, їжте*.

§ 29. У **дієприкметниках** пишемо завжди одне **н**: *варити—варений, дозволити—дозволений, писати—писаний, сполучити—сполучений, позичати—позичаний, їсти—їджений* (і *їдений*), *доповісти—доповіджжений* і т. ін.

§ 30. Дієслова на **-увати, -ювати** мають відповідно й дієприкметники на **-уваний, -юваний**, напр.: *переписувати — переписуваний, досліджувати — досліджуваний, вироблювати—вироблюваний*.

Однак під наголосом — **о**: *дарувати—дарований, купувати — купований, малювати — мальований, схвилювати—схвилюваний* тощо.

§ 31 **Дієприслівники** теперішнього часу на **-чи** творимо від пня теперішнього часу з тим самим голосним перед **-чи**, що його має 3-я особа множини *ідутъ — ідучи, бачать — бачачи, сидять — сидячи, біжать — біжачи, борються — борючись* тощо.

§ 32. В **іменниках** треба пильнувати послідовно твердого або м'якого типу закінчень.

Отже **іменники чоловічого роду** мають:

1) У твердій відміні закінчення або на твердий приголосний або на **-о**, напр.: *стен, більшовик, правопис, віз, насип, громадянин, батько, Шевченко, Грицько.*

2) У м'якій відміні закінчення на м'який приголосний або на **й**, напр.: *їздець, гедзь, біль, ухналь, день, дерій, злодій.*

3) У мішаній відміні — **ж, ч, ш, щ, дж**, напр.: *ніж, доповідач, товариш, вірш, борщ.*

Окремо треба вирізнити іменники чоловічого роду на **-р**, що можуть належати до всіх трьох типів відмін, напр.: *комунар хутір, проводир, господар, голяр, школяр* і т. ін.

§ 33. У **родовім відмінку** однини:

А) Закінчення **-а (-я)** мають, незалежно від типу відміни, такі іменники чоловічого роду:

1) Назви живих істот: *незаможника, секретаря, горобця, коня, жерця (жрець), четця (чтець), мисливця, Івана Франка, директора, наркома...*

2) Назви конкретних речей: *воза, рушника трактора, автомобіля, вагона, променя...*

3) Назви місяців і днів тижня: *січня, жовтня, листопада, понеділка, вівтірка, місяця...*

4) Назви міри й ваги: *метра, центнера, цяля (цаль), пуда, ступеня, міліграма, гарця...*

5) Більшість українських назов міст, а в тім усі на **-ів**: *Проскурова, Чернігова, Києва, Харкова, Миколаєва, Ніжсена, Чигирина, Житомира...*

6) Іменники здрібнілі: *лісок—ліска, садочок—садочка, ріжок—ріжка, городець—городця* тощо.

Декотрі іменники можуть мати то **-у (-ю)**, то **-а (-я)**, як до значення: «дерево без *листу*», «форма цього *листа*», «не бачив *звіра*», «там багато *звіру*», «дожидаю *трамвая* (вагона)», «живу близько *трамваю* (колії)», «нема *каменя* (одного)», «нема на будування *каменю* (матеріялу)» і т. ін.

Б) Закінчення **-у (-ю)** мають:

1) Назви речей збірних, масових: *лісу, меду, цукру, кисню, водню, пролетаріяту, колективу*, але: *хліба, вівса...*

2) Іменники, що означають поняття абстрактні: *змісту, поступу, поділу, побуту, розуму...*

3) Назви почувань і чинности: *болю, слуху, ляку, гніву, клопоту, огляду...*

4) Назви явищ природи: *дощу, вітру, вихру, грому, граду...*

5) Назви небмеженої площі: *степу, лугу, городу, ставу, саду, майдану, яру, двору* тощо...

6) Назви установ, у тім і скорочені: *інституту, архіву, лікнепу, комнезаму, окрвиконкому, Наркомосу, університету, технікуму...*

7) Чужі слова на означення неоформлених речей та понять: *курсу, комунізму, соціалізму, імперіялізму, факту, уряду, штабу...*

8) Чужі географічні назви й міста: *Берліну, Лондону, Парижу, Нью-Йорку, Криму, Ленінграду, Томську, Провансалу...*

§ 34. Іменники чолов. роду в давальнім відмінку мають закінчення **-ові** (тверда відміна), **-еві** або **-єві** (м'яка та мішана відміна): *пролетаріятові, комунізові, письменникові, комосередкові, секретареві, товаришеві, глядачеві, краєві, Ленінові, Маркові...*

Закінчення **-у** мають тільки іменники на **-ів** (**-їв**), **-ов**: *Київ — Києву, Львів — Львову, острів — острову, Могилів — Могилеву, Петрів — Петрову, позов — позову...*

§ 35. **Знахідний відмінок** назов живих істот звичайно має закінчення **-а** (**-я**) (як і в родовому). Інші — як у назовному. Часом назви речей неживих можуть мати в знахідному закінчення **-а** (**-я**): *«написав листа», «поліз на дуба», «позичив плуга», «купив ножа»...*

§ 36. В **орудному відмінку** закінчення **-ом** (тверда відм.), **-ем** або **-єм** (м'яка та мішана відміна): *з наказом, з Леніном, за будинком, під тягаром, перед товаришем, з борщем, мечем, ножем, краєм, злодієм...*

§ 37. У **місцевому відмінку** закінчення **-і** мають переважно іменники безнаросткові: у *домі, на лобі, на городі, на пальці, у листі, в березі, на язиці, у кожусі, на поверсі, на коні, на корені...*

Закінчення **-у** мають звичайно іменники твердої відміни з наростком **-к-**: у *будинку, на малюнку, у словнику, у Марокку, у війську, у містечку, при гвіздку...* Також: у *полку, на сліду, на снігу, у соку, на меду, у степу, на льоду, на шляху...*

То **-у (-ю)**, то **-і (-ї)** мають: у *лісу—у лісі, у гаю—у гаї, на торгу—на торзі, на роду—на роді...*

Закінчення **-ові, -еві (-єві)** переважно в назвах осіб: на *Іванові, на сусідові, на товаришеві, на доповідачеві...*

§ 38. **Кличний відмінок** має звичайне закінчення **-е**: *брате, Степане, Павле, Петре, пролетаре, комісарє, громадянинє, козаچه, друже...* і здебільша всі на **-ець**: *шевче, курче, зайче...*

Закінчення **-у** мають іменники з наростками **-ко, -ик, -ук, -ок**: *батьку, робітнику, ковальчуку, синку, козаченьку...*

Також окремі тверді іменники: *тату, сину, діду, свату...*

На **-ю** (після шелесних **-у**) мають усі іменники м'якої та мішаної відміни: *Корнію, Василю, краю, секретарю, товаришу, слухачу, читачу...*

Зрідка: *зайцю, злочинцю, переможцю...*

§ 39. У **назовному відмінку (і кличному) множини** іменники чол. роду мають у твердій від-

міні **-и**, у м'якій і мішаній **-і (-ї)**: *сніги, голоси, ліси, селяни, цигани, болгари, серби, листи, сини, лікарі, орачі, прохачі, куці, товариші, краї, хазяї і хазяїни* (з відтінком у значенні), *друзі і други...*

Окрім того **-і** мають декотрі іменники на **-р** (з наголосом на кінці): *тягарі, комарі, хабарі...*

На **-а** мають: *вуса* (і *вуси*), *рукава* (і *рукави*), *вівса* (і *вівси*), *хліба* (*хліби* з іншим значенням), *грунта* (і *грунти*)...

§ 40. **Родовий у множині** має закінчення **ів**: *братів, зятів, днів, грамів, дощів, товаришів, степів, синів, солов'їв* і т. ін.

На **-ей** тільки: *гостей, грошей, коней...*

Чистий пень мають у родовому множини іменники з наростком **-ин**: *громадянин—громадян, заробітчанин—заробітчан, селянин—селян, галичанин—галичан*. Але: *болгарів, сербів, хазяїв, хозяїнів, волохів*.

§ 41. У **давальнім відмінку** закінчення **-ам** (у твердій відміні) і **-ям** (у м'якій), при чім після шелесних у мішаній пишемо **а**, а не **я**: *робітникам, пролетарям, слухачам, дощам*.

§ 42. **Знахідний множини** назов людей дорівнюється родовому відмінкові, а тварин і неживих речей—назовному: *бачив незаможників, співробітників, купив коні, погнав воли, продав дуби...*

§ 43. В **оруднім відмінку** множини закінчення **-ами (-ями)**: *братами, косарями волами,*

дощами, з товаришами... -ми мають: гістьми, грішми (і грошима), кіньми, чобітьми, жолудьми.

§ 44. У місцевому відмінку відповідно -ах, -ях: на робітниках, на косарях, по дощах, по грошах, по степах та хуторах.

§ 45. Іменники ніякого роду мають такі закінчення: 1) у твердій відміні -о: лихо, око, відро, слово, кіно, пальто; 2) у м'якій відміні -е та -я (з подвоєнням): поле, море, серце, весілля, питання... також тім'я, плем'я, сім'я тощо; 3) у мішаній відміні -е з попереднім шелесним пня, цебто на -же, -че, -ще: ложе, віче, прізвище, селище...

Окремо треба вирізнити іменники на -я без подвоєння (з наростками -ят-, -ат-, -ен-): гуся, теля, порося, собача, курча, ім'я...

§ 46. У родовім відмінку закінчення -а, -я: лиха, ока, поля, моря, весілля, питання, селища...

Закінчення -и мають тільки іменники з наростками -ят-, -ат-, -ен-: поросяти, собачати, імени...

§ 47. У дав. відмінку—у, -ю: слову, селу, полю, весіллю, питанню, селищу...

На -і мають тільки з наростками -ят-, -ат-, -ен-: поросяті, собачаті, імені...

Як виняток: окові, лихові, військові, серцеві, сонцеві..., а також у назвах живих істот на -ко: дитяткові, немовляткові, ягняткові, хлоп'яткові, теляткові...

§ 48. У **знахідн. відм.** всі іменники ніякого роду мають таке закінчення, як і в назовному.

§ 49. В **орудн. відм.** закінчення **-ом, -ем:** *село, словом, полем, морем, селищем...*

На **-ям (-ам)** мають усі на **-я:** *весіллям, питанням, поросям, собачам, пір'ям, ім'ям* (рідше «іменем»).

§ 50. У **місцев. відм. -і (-ї):** *на селі, на морі, в селищі, на сонці, у питанні, на теляті, на курчаті, в ім'ї, у пір'ї...*

Закінчення **-у** мають усі іменники з наростком **к:** *сонечко — на сонечку, військо — у війську, серденько — на серденьку, яєчко — в яєчку...*

Замість **-і** трапляється **-ю (-у):** *на полі — на полю, на серці — на серцю, на вічі — на вічу, у стовпиці — у стовпищу, в питанні — в питанню...* Надто в сполученні з прийменником **по:** «дати по яблуку», «по Дніпру», «по морю», «по слову»...

Закінчення **-ові** можуть мати іменники з наростком **-к-:** *на хлоп'яткові, при дитяткові, на теляткові...*

§ 51. **Кличний відмінок** не має окремого закінчення.

§ 52. У **назовному множини** закінчення **-а, -я:** *слова, крила, поля, віча, собачата, питання...*

На **-і** тільки — *очі, плечі.*

§ 53. У **родовому** звичайно чистий пень: *перо — пер, слово — слів, село — сіл, коло — кіл, волокно — волокон, мистецтво — мистецтв,*

братство—братств, питання—питань, значення—значень, ходіння—ходінь...

Однак: *полів (і піль), морів... також часом питаннів, весіллів, селів... Від ім'я—імен.*

На **-ей** тільки — очей, плечей.

§ 54. У **давальнім відм. -ам, -ям:** *словам, плечам, очам, полям, питанням...*

§ 55. **Знахідний** завжди як назовний.

§ 56. **Орудний -ами, -ями:** *словами, полями, питаннями, обличчями, собачатами...*

Але **-ми:** *коліньми (на нозі), крильми, дівчатьми...*

На **-има:** *очима (і очами), плечима, ушима (і вухами)...*

§ 57. У місцевім відмінку **-ах, -ях:** *у словах, на полях, у питаннях, на телятах...*

§ 58. **Іменники жіночого роду** мають: 1) у твердій відміні закінчення **-а:** *громада, боротьба, сила, жага, правда...;* 2) у м'якій **-я:** *праця, робітниця, воля, господиня, тополя, буря, стаття, олія...;* 3) у мішаній **-а** з попереднім шелесним пня, цебто: **-жа, -ча, -ша, -ща, -джа:** *їжа, круча, тиша, гуїца, ганджа...*

Окремо треба вирізнити іменники з приголосним на кінці (III-я відміна), що загалом зберігають давній тип м'якої відміні: *молодь, тінь, артіль, свідомість, любов, розкіш, товч... також мати.*

До цих типів жіночих відмін належать ще й деякі іменники значенням своїм чоловічого роду: *недбаха, гайдамака, сіромаха, бурлака, суддя, голова, міхоноша, Гамалія, староста і т. ін.*

§ 59. У **родовому відмінку** іменники жі́н. роду мають закінчення **-и** (тв. відм.) або **-і** (м'яка та мішана відм.): *без громади, до боротьби, у робітниці, до праці, без олії, без каші, спитай голови, до того недбахи...*

У приголосній (III-ій) відміні іменники жі́н. роду мають звичайно закінчення **-і**: *молодь — молоді, повідь — поводи, артіль — артілі, ніч — ночі, розкіш — розкоші, мати — матері...* Закінчення **-и** мають усі на **-ть** з попереднім приголосним, наприклад: *свідомість — свідомости, честь — чести, смерть — смерти, повсть — повсти...* Крім того такі слова: *кров — крові, любов — любові, осінь — осени, сіль — соли, Русь — Руси.*

§ 60. У **давальнім відмінку** закінчення **-і**: *громаді, робітниці, артілі, сіромасі, судді, бурлаці, молоді, Русі, Мекка — Мецці, гирлига — гирлизі, Ліга — Лізі...*

§ 61. У **знахідн. відм.** усі іменники жі́н. роду на **-а, -я** мають **-у, (-ю)**: *громаду, волю, поставив хату, держить корову, бачив головуради...*

Усі на приголосний мають форму назовного: «розвивати клясову *свідомість*», «люблю *осінь*», «як понесе з України... *кров ворожу*» (Шевч.). Тільки від «*мати*» знахідн. відм. — «*матір*».

§ 62. В **оруднім відм.** закінчення **-ою, -єю (-єю)**: *з боротьбою, з працею, з душею, з суддею, з гайдамакою, з Гамалією...*

Іменники на приголосний мають **-ю**, і один приголосний подвоюється: *молоддю, артіллю, сіллю, повіддю, ніччю, розкішишу, міццю...*

Не подвоюється приголосний, що має ще попередній, губні та **р**: *свідомістю, смертю, жовчю, нехворощю* (бо *щ=шч*), *кров'ю, любов'ю, матір'ю, твар'ю...*

§ 63. У **місцевому відм.** закінчення **-і**: у *громаді, у праці, на волі, на бурлаці, в надії, у крові, на судді...*

§ 64. **Кличний відмінок** має закінчення **-о** в твердій відміні та **-е (є)** в м'якій, мішаній і приголосній відмінах: *громадо, бабо, робітнице, воле, душе, молоде, noche, любове, Маріє, Гамаліє, бурлако, судде...*

Тільки деякі пестливі мають **-ю**: *доню, матусю, Марусю* (і *Марусе*), *Галю...*

Від *мати* кличний відмінок—*мати*.

§ 65. У **назовному множини** всі іменники жін. роду додержують послідовно твердого й м'якого типу закінчень: *ноги, хати, робітниці, артілі, бурі, ночі, розкоші, речі, душі, вісті, осі, повісті, подорожжі, матері*.

§ 66. **Родовий мн.** є звичайно чистий пень (інколи з т. зв. вставним **о** або **е**): *гора—гір, назва—назов, буря—бур, школа—шкіл, ігра—ігор, іскра—іскор, книжка—книжок, рожса—рож, копійка—копійок, війна—воєн, мітла—мітел, робітниць, верстов, бурлак, гайдамак, форма—форм і т. ін.*

На **-ей** тільки: *мишей, свиней, вошей*.

Іменники на приголосний мають звичайно **-ей**: *вістей, ночей, доповідей, відповідей, відомостей, статей...*

Але: *мати—матерів, суддя—суддів, старостів, теслів...*

Також часом: *бабів, хатів, подорожів, відповідів, статтів...*

§ 67. У **давальнім відм. мн.** закінчення **-ам, -ям:** *громадам, робітницям, відомостям, ночам...*

§ 68. **Знахідний відмінок** осіб має форму родового, а тварин і неживих речей—назовного: *робітниць, молодиць, баб, бурлак, свині, корови, ночі, відповіді, відомості...*

§ 69. В **оруднім відм.** закінчення **-ами, -ями:** *громадами, робітницями, ночами...*

На **-ми** тільки—**свиньми**.

§ 70. У **місцевім відм. мн.** закінчення **-ах, -ях:** *у громадах, на доповідях, у відомостях...*

§ 71. Окремо стоять т. зв. **множинні іменники**. Більшість їх належать до твердої відміни, а м'які на: **-ці, -жі, -чі, -ші, -щі, -джі:** *роковини, найми, умовини, обставини, обценьки, штани, гуси, сани, груди, діти, мандри, ножиці, стогначі, radoщі, дріжджі, ворота тощо.*

Крім того: *двері, помий, драгли, граблі, коноплі, накожні, ості...*

У **родовому відм.** ці іменники мають **-ів** (всі на **-щі**) або чистий пень: *radoщів, веселощів, старощів, обценьків, штанів, наймів, мандрів, дріжджів, ножиць, роковин, обставин, умовин...*

На **-ей** тільки: *дверей, грудей, курей, гусей, сіней, саней, людей, дітей.*

У **давальнім відм. -ам** (тверда), **-ям** (м'яка), однак: *штаням, курям, гусям, сіням, саням, грудям, людям, дітям.*

В **оруднім відм.** звичайно **-ами, -ями**, але— *під грудьми, ворітьми, дверми (і дверима), сіньми, курми, гусьми, саньми, людьми, дітьми.*

Місцевий відмінок звичайно **-ах, -ях.**

Увага. З числівниками *два, обидва, три, чотири* вживають т. зв. **двоїни**, що відрізняється від множини наголосом (він завжди такий, як і в родовому однини) і закінченнями — для твердої відміни чол. роду — **и**, а для всіх інших — **і**: *два вози, три дуби, дві хаті, обидві нозі, дві слові, чотири селі...*

Але звичайно кажуть: *дві руки, чотири ноги, двоє сіл, два села...*

§ 72. **Прикметники** у твердій відміні мають закінчення **-ий, -а, -е**, у м'якій **-ій, -я, -є**: *міський, міська, міське, освітній, освітня, освітнє.*

До твердих прикметників належать:

1) Усі, що мають перед закінченням **-ий, -а, -е**, звуки **г, к, х, ж, ч, ш, щ** або **ц**: *вологий, легкий, сухий, дужий, гарячий, піший, питущий, нищий* і т. ін.

2) Усі так зв. присвійні з наростками **-ів** та **-ин**: *Ленінів, Ленінова, Ленінове, кравців, кравцева, кравцеве, доччин, доччина, доччине, Настин, Настина, Настине...*

Але після голосних **-їв, -їн**: *злодіїв, злодієва, злодієве, Андріїв, Андрієва, Андрієве, Софійн, Софійна, Софійне...*

3) Усі, що можуть у чоловічому роді бути без закінчення **-ий**: *вартий* (варт), *варта*, *варте*, *повний* (повен), *винний* (винен), *готовий* (готов), *певний* (певен) тощо.

До м'яких прикметників належать: 1) більшість прикметників на **-ній**: *народній*, *пізній*, *самотній*, *майбутній*, *східній*, *західній*, *хатній*, *достатній*, *новітній*, *безпосередній*, *обідній* тощо; 2) усі на **-жній**, **-шній** (від прислівників): *учорашний* (учора), *сьогоднішній* (сьогодні), *завтрашний* (завтра), *тутешній* (тут), *достотний* (достотно), *ближній* (близько), *справжній* (справді)...; 3) всі на **-тій** (після голосних): *безкрай*, *безкрая*, *безкрає*, *довгоший*, *довговій*...

Однак тверді на **-ний**: *безробітний*, *безпорадний*, *звітний*, *відповідний*, *заможний*, *природний*, *модний*, *рідний*, *величний*, *книжний*, *семирічний*, *тотожний*... і всі на **-ний** з наголосом: *висувний*, *забутний*, *промітний*, *смутний* тощо.

У поетичній мові трапляються повніші форми жіночого й ніякого роду однини та для всіх родів множини **-ая (яя)**, **-еє (еє)**, **-ую (юю)**, **Ті**: «Ой, наступила та й чорная хмара», «давняя година» (Шевч.), «чистее поле», «синее, море», «і широкою долину, і високою могилу і вечірнюю годину» (Шевченко), «Атим часом дорогії, літа тії молодії марне пронеслись» (Шевч.).

§ 73. У відмінюванні твердих і м'яких прикметників розрізняємо тільки пом'якшений чи непом'якшений приголосний перед закінченням:

дужий, дужого, дужої, дужому, літній, літнього, літньої, літньому... та и або і (ї) в закінченнях **орудного відмінку однини** (дужим, літнім...) та **родового й орудного множини** (дужих—літніх, дужими—літніми, безкраїм, безкраїх, безкраїми...).

Окрім того треба розрізняти в твердій відміні прикметників закінчення місцевого відм. чоловічого та ніякого роду, де поруч -ому маємо ще -ім (а в орудному завжди -им).

§ 74. У другому (вищому) ступені прикметників пишемо завжди -іший або -ший (не -ійший і не іцйй): *веселіший, розумніший, старіший, бідніший, ліпший, глибший і т. ін.*

§ 75. Займенники особові та зворотний відмінюємо так:

Однина			Множина	
Наз. в.	я	ти	ми	ви
Род. в.	мене	тебе	нас	вас
Дав. в.	мені	тобі	нам	вам
Зн. в.	мене	тебе	нас	вас
Ор. в.	мною	тобою	нами	вами
Місц. в.	на мені	на тобі	на нас	на вас
Наз. в.	він	вона	воно	вони
Род. в.	його	її	їх (них)	
Дав. в.	йому	їй	їм	
Зн. в.	його	її (ню, неї)	їх (них)	
Ор. в.	ним, їм	нею, єю	ними, їми	
Місц. в.	на ньому, нім, йому	на ній, їй	на них, їх	

Увага. До форми 3-ої особи після прийменників звичайно додаємо **н**. В оруднім **н** і без прийменника.

§ 76. Вказівні займенники.

	Однина		Множина
Наз. в.	<i>той, те</i>	<i>та</i>	<i>ті</i>
Род. в.	<i>того</i>	<i>тієї</i>	<i>тих</i>
Дав. в.	<i>тому</i>	<i>тій</i>	<i>тим</i>
Зн. в.	=наз. або род.	<i>ту</i>	=наз. або род.
Ор. в.	<i>тим</i>	<i>тією</i>	<i>тими</i>
Місц. в.	<i>на тому, тім</i>	<i>на тій</i>	<i>на тих</i>

Так само відмінюємо *отой, тамтой*.

Наз. в.	<i>цей, це</i>	<i>ця</i>	<i>ці</i>
Род. в.	<i>цього</i>	<i>цієї</i>	<i>цих</i>
Дав. в.	<i>цьому</i>	<i>цій</i>	<i>цим</i>
Зн. в.	=наз. або род.	<i>цю</i>	=наз. або род.
Ор. в.	<i>цим</i>	<i>цією</i>	<i>цими</i>
Місц. в.	<i>на цьому, цім</i>	<i>на цій</i>	<i>на цих</i>

§ 77. Присвійні займенники.

	Однина		Множина
Наз. в.	<i>мій, моє</i>	<i>моя</i>	<i>мої</i>
Род. в.	<i>мого</i>	<i>моєї</i>	<i>моїх</i>
Дав. в.	<i>моєму</i>	<i>моїй</i>	<i>моїм</i>
Зн. в.	=наз. або род.	<i>мою</i>	=наз. або род.
Ор. в.	<i>моїм</i>	<i>моєю</i>	<i>моїми</i>
Місц. в.	<i>на моєму, моїм</i>	<i>на моїй</i>	<i>на моїх</i>

Так само відмінюємо *твій, свій*.

§ 78. Питальні займенники.

Наз. в.	<i>хто</i>	<i>що</i>
Род. в.	<i>кого</i>	<i>чого</i>
Дав. в.	<i>кому</i>	<i>чому</i>
Зн. в.	<i>кого</i>	<i>що</i>
Ор. в.	<i>ким</i>	<i>чим</i>
Місц. в.	<i>на кому, на кім на чому, на чім</i>	
	Однина	Множина

Наз. в.	<i>чий, чие</i>	<i>чия</i>	<i>чиї</i>
Род. в.	<i>чийого</i>	<i>чией</i>	<i>чиїх</i>
Дав. в.	<i>чиему</i>	<i>чийій</i>	<i>чиїм</i>
Зн. в.	=наз. або род.	<i>чию</i>	=наз. або род.
Ор. в.	<i>чиїм</i>	<i>чиейю</i>	<i>чиїми</i>
Місц. в.	<i>на чиему, на чиїм</i>	<i>на чийій</i>	<i>на чиїх</i>

§ 79. Неозначені займенники.

	Однина	Множина
Наз. в.	<i>увесь (весь) усе, уся</i>	<i>усі</i>
Род. в.	<i>усього</i>	<i>усієї</i>
Дав. в.	<i>усьому</i>	<i>усій</i>
Зн. в.	=наз. або род.	<i>усю</i> =наз. або род.
Ор. в.	<i>усім</i>	<i>усією</i>
Місц. в.	<i>на всьому, на всім</i>	<i>на всій</i>
		<i>на всіх</i>

§ 80. Займенники складені з наступними **-сь, -будь, -небудь** або з попередніми **де-, ні-, аби-**, відмінюємо як звичайні: *хтось—когось, щобудь—чогобудь, хтонебудь, комунебудь, деякий—деякого, ніхто—нікого, абихто—абикому, абиякий—абиякому* і т. ін.

Складені з **аби-**, **де-**, **ні-** можна розбивати прийменником: *аби з ким, аби на кому, де з ким, де на кім, ні на кому, ні з ким, ні за який...*

§ 81. Як і в прикметників можливі повніші форми: *тая, тее, тую, тії, цяя, цее, цюю, ції, усяя, усее, усюю, усії.*

Сам може мати в назовному відм. множини **самі** і **сами**.

§ 82. **Числівники** відмінюємо так:

Один, одна, одно (одне), як той, та, те.

Наз. в. <i>два, дві</i>	<i>три</i>
Род. в. <i>двох</i>	<i>трьох</i>
Дав. в. <i>двом</i>	<i>трьом</i>
Зн. в. = наз. або род.	= наз. або род.
Ор. в. <i>двома</i>	<i>трьома</i>
Місц. в. <i>на двох</i>	<i>на трьох</i>

Наз. в. <i>чотири</i>	<i>п'ять</i>
Род. в. <i>чотирьох</i>	<i>п'ятьох</i>
Дав. в. <i>чотирьом</i>	<i>п'ятьом</i>
Зн. в. = наз. або род.	= наз. або род.
Ор. в. <i>чотирма</i>	<i>п'ятьма</i>
Місц. в. <i>на чотирьох</i>	<i>на п'ятьох</i>

Наз. в. <i>сім</i>	<i>вісім</i>
Род. в. <i>сімох</i>	<i>вісьмох</i>
Дав. в. <i>сімом</i>	<i>вісьмом</i>
Зн. в. = наз. або род.	= наз. або род.
Ор. в. <i>сімома</i>	<i>вісьмома</i> або <i>вісьма</i>
Місц. в. <i>на сімох</i>	<i>на вісьмох</i>

Як *п'ять* відмінюємо числівники *дев'ять, десять, одинадцять, дванадцять, тринадцять, чотирнадцять, п'ятнадцять, шістнадцять, сімнадцять, вісімнадцять, дев'ятнадцять, кільканадцять, стонадцять, двадцять, тридцять, п'ятдесят, шістдесят, сімдесят, вісімдесят, дев'ятдесят, кількадесят*, але всі вони в родов., давальн., місц. відм. іноді мають закінчення **-и**: з *п'ятьох* душ—з *п'яти* душ, *рад і двадцятьом* карбованцям—*рад і двадцяти* карбованцям, *шістдесятьох* робітників—*шістдесяти* робітників і т. ін.

Складені числівники на означення сотень—*двісті* (не «двіста»), *триста, чотириста, п'ятсот, шістсот, сімсот, вісімсот, дев'ятсот* відмінюємо, розбиваючи, або не відмінюємо зовсім, напр.: «від двох до трьох сот карбованців» або «від двісті до триста карб.», «було близько шести сот душ» або «було близько шістсот душ».

У **складених числівниках** відмінюємо тільки останнє слово: «До триста п'ятдесят *одної* сільради обрано близько шість тисяч триста *двадцятьох* депутатів», «Тут бракує ще сімсот вісімдесят *двох* карбованців» і т. ін.

Числівники *сорок, дев'яносто* (= *дев'ятдесят*), *сто* в родовому, давальн., місц. відмін. мають закінчення **-а**: з *сорока, дев'яноста, ста*, В орудн. відм. мають закінчення **-ма**: *стома, сорокома* або *сорокма*. Числівники *кілька, декілька, скільки, стільки, багато* відмінюємо як *два*.

Числівники збірні: *двоє* відмінюємо як *два*, *трьоє*—як *три*, *обоє*—як *оба*, *обі* (*обох*, *обом*, *обома*, *на обох*), інші не відмінюємо.

Числівники рядові (*перший*, *перша*, *перше*... *мільйоновий* і т. ін.) відмінюємо як тверді прикметники, тільки *третій*, *третья*, *третє*—як м'який.

У **дробових числівниках** відмінюємо відповідно кожную частину: *дві третіх*, *двом третім*, *двома третіми*, *з трьома п'ятьми* і т. ін.

Числівники **півтора** (*року*, *відра*) і **півтори** (*сотні*), *півтретья* ($2\frac{1}{2}$), *півчверта* ($3\frac{1}{2}$), *півп'ята* ($4\frac{1}{2}$)... *півтораста* (150), *півтретьаста* (250)... не відмінюємо.

§ 83. **Пів** пишемо нарізно: «уже минуло *пів дня*», «зосталося ще *пів аркуша*»...

Однак *пів* у складі іменників пишемо вкупі: «наближається *південь*», «дайте того *піваркуша*», «візьміть оту *півкварти*» тощо.

III. Правопис чужих слів.

§ 84. Головні засади такі:

I. Віддаємо на письмі українськими буквами чужі звуки та звукові комплекси по можливості за їх питомою вимовою.

II. Більше чи менше принатурювання чужих слів виявляється в тім, що деякі чужі звукові комплекси з аналогії припасовуємо до відповідних комплексів української мови.

III. Давніше перейняті грецькі слова й звукові комплекси зберігають традиційну в укр.

мові вимову, а пізніше запозичені через посередництво західньої культури—мають латинську вимову.

IV. Взагалі з практичних міркувань треба вважати на усталену вимову тих чужих слів, що вже набули певної традиції в українській мові та найменше звертати уваги на те, як вимовляють чужі слова в близьких до нас слов'янських мовах.

§ 85. У чужих словах пишемо і:

1) На початку слова: *Інтернаціонал, ілюстрація, історія, інститут, Індія* і т. ін.

2) Перед дальшим голосним та й, при чім другий голосний йотується (*ia=ія, ie=іє, iu=ію*): *соціалізм, матеріялістичний, гігієна, клієнт, пієтизм, радіус, тріумф, алюміній, гелій, критерій* і т. ін.

Однак залишаємо *іо*: *соціологія, біографія, аксіома, ембріон* і т. ін.

Часом перед дальшим голосним чуже і скорочується: *курйоз, серйозний, прем'єра, п'єса, кар'єра, бар'єр* тощо.

3) Після всіх приголосних (окрім *д, з, с, т, ц, ж, ч, ш, р*, що після них пишемо *и*), напр.: *білет, бісектриса, вібрація, вібріон, гідра, гідрат, кінетика, республіка, лімфа, мікроскоп, мінімум, академік, мінус, нікель, комуніст, комунізм, ботаніка, адміністративний, піраміда, філософічний, фізика, філогенія, фірм, хінін* і т. ін.

По **д, з, с, т, ц, ж, ч, ш, р** пишемо **и**: *диктатура, дивізія, фізичний, система, марксист, марксизм, цифра, циклічний, цитрина, цирк, режим, речитатив, шифр, історичний, нумізматика, ритмічний, риф* і т. ін.

Однак у власних назвах завжди **і**: *Діккенс, Бразілія, Абесінія, Тіроль, Тільман, Сіцілія, Вльжір, Чікаго, Вашінгтон, Мадрид, Берлін, Аінніпег, Ніцца, Шіллер, Мехіко, Хіва, Поті* і т. ін.

Виняток: *Єгипет, Вавилон, Рига, Париж, Рим, Африка, Америка.*

4) Так само завжди **і** на кінці слова: *мерсі, алібі, попурі, гаракірі, ківі* і т. ін.

5) У наростках хемічних термінів з функціональним значенням, напр.: *хлорід, хлорит* (при *хлорат, хлоран*), *нітрит, нітріл, нітрозіл* (при *нітрат*), і т. ін. Однак за правилом: *антимон, бутілен, гідрамін, титан, динаміт* тощо.

Лишається **и** в давніх: *єпископ, католик, митрополит, євангелик.*

Увага. Після попередньої голосної пишемо **ї**: *руїна, атеїзм, прозаїчний, найвний, целюльоїд, протейн* тощо.

Однак після приростків — **і**: *поінформувати, заінтригувати, заінтересувати* і т. ін.

§ 86. Чуже **е** віддаємо нашим **е**:

1) На початку слів, напр.: *етика, естет, егоїзм, етнологія, енергія, економія, Європа, Еспанія, Ефрат, етнографія* тощо.

Окрім давніх: Єгипет, єретик, Євген тощо.

2) У середині слів після всіх приголосних: академія, телефон, телеграф, електрика, лекція, епопея, ідея, хемія, магнет, амнестія, геній, педагог, оркестра і т. ін.

Тільки після м'яких приголосних і апострофа — **е**: рельєф, віньєта, марсельєза, Тьєр, Севіньє, Мольєр, Лявуазьє, об'єкт, Барб'є, П'ємонт тощо.

§ 87. Чужі сполучення (латинськими буквами) **ао, ае, оа, уи, уо, уа, уе, ео, еа, еє** не змінюємо: каолін, какао, фаєтон, коаліція, індивідуум, віртуоз, експлуатація, дуель, ідеологія, ідеал, поет, менует і т. ін.

Тільки **проект**.

У кінці відмінюваних слів сполучення **еа, уа** віддаємо через **ея, уя**: ідея, алея, статуя, Генуя тощо.

Крім того пишемо: *реєстр, геєнна*.

У прізвищах—без змін: Бенуа, Франсуа, Андреа тощо.

§ 88. Французьке **еи**, німецьке **ө** та англійське **и** (в закритому складі) віддаємо через **е**: режисер, Сент-Бев, Гете, Шлецер, Бернс, Дефферін тощо.

Німецьке **й** та французьке **и** віддаємо через **ю**: бюргер, Дюссельдорф, Мюнцер, бюро, бюджет, бюст, вестибюль, жюрі, меню, нюанс, увертюра, авантюра, Жюль Верн тощо.

Але брошура, авантурник (і авантюрист).

§ 89. Чуже **л** у сполученні з голосними (е, і, а, о, у) віддаємо так:

1) Завжди **ле**: делегат, календар, холера, телеграма, атлет, лектор, діалектика тощо.

2) Завжди **лі**: література, ліга, лінгвіст, ліберал, лідер, ліхтар тощо.

3) **ла**—**ля**, **ло**—**льо**, **лу**—**лю**, залежно від походження слова, традицій в українській мові та посередництва, цебто через яку ближчу до нас чужу мову це слово ввійшло в українську лексику.

Отже слова грецького походження, що мають традицію і в живій мові і в літературних пам'ятках, зберігають нем'яке **л** та до того за аналогією затримуємо в відповідних звукових комплексах нем'яке **л** і в тих словах, що тепер приходять до нас із Заходу.

а) Через **ла** пишемо: атлас, лаконізм, латинський, схоластика, пластика, фабула, фаланга, фістула, формула, філантропія, але через **ля**: аероплян, Галянтерія, деклямація, лябораторія, лява, лягуна, клявіш, макулятура, номенклатура, парламент, плян, плянтація, плятформа, пляц, пляцкарта, проклямація, флякон, флянеля, шкарлятина, скаля, кляса, заля, іслям, капеля, вакуоля, гіперболя, бациля, буля тощо.

б) Через **ло**: логіка, пролог, філологія, каталог, диплом, кілограм, колона, колонія, хлор, циклон, але через **льо**: кольорит, бльока-

да, льозунг, льокавт, льомбард, пльомба, сольо, фльора, фльота, шабльон, кольоквіум і т. ін.

в) Через **лу**: лунатизм, плутократія, але через **лю**: металургія, целюльоза, блюза, інфлюєнца, люпа, Нібелюнги, ілюзія тощо.

Окрім того: завжди **м'яке л** у звукових комплексах: **-ляр, -лярія, -лярний, -лятор, -ляція, -люція, -льоз, -льоза, -льозний, -ляндія, -льний, -лювати**: формуляр, малярія, канцелярія, полярний, популярний, капілярний, ізолятор, дестилляція, апеляція, революція, скрофульоз, туберкульоза, туберкульозний, Фінляндія, Зеляндія, Естляндія, Ісляндія, Гренляндія, національний, протоколювати, формулювати тощо.

На кінці складу й слова, відповідно до сказаного, **нем'яке л** маємо в словах: інтернаціонал, журнал, капітал, арсенал, ідеал, генерал, оригінал, квартал, протокол, мінерал, матеріал, скандал, професіонал, титул, фалиш, февдал, фінал, стимул і т. ін., а **м'яке л** у словах: мораль, стиль, культура, бухгалтер, альгебра, Альжір, алькоголь, бензол, опаль, балькон, баль, васаль, фольклор, водевіль, автомобіль і т. ін.

Завжди нем'яке **л** подвоєне: вілла, Сцілла, Геллада, Льонгфелло, Бйонделло, Поллукс і т. ін.

Не м'якшимо **л** перед приголосними та на кінці в англійських словах: біл, гомрул, бул, булдог, Мекдоналд, джентлмен, Чарлз, Вілсон, Вайлд, Далтон тощо.

§ 90. Чуже **h** віддаємо українським **г**, чуже **g**—українським **г**, але в давніх запозиченнях, надто з грецької мови, пишемо **г**: *гарт, гегемонія, геній, гама, генерал, газ, географія, газета, грам, програма, діаграма, граматика, гіпс, градус, група, егоїзм, організація, трагедія, Грузія, Германія, Англія, Гамбург, Гегель, Гюго, агент, агітація, агроном, легенда, гвардія, гугеноти, гірлянда, диригент, інтелігент, бравнінг, міграція* тощо.

§ 91. Пишемо в чужих словах **ф**: *фабрика, фунт, фамілія, філософія, факт, фінанси, фосфор, Фавст, Франція* тощо.

§ 92. Грецьке **θ** віддаємо послідовно через **т**, тим то: *теорія, театр, бібліотека, метода, атеїзм, патос, катедра, етер, мітологія, міт, аритметика, ортоєнія, дитирамб, логаритм, етіопський, Атени, Methodій* і т. ін.

Також: *Теофан, Теодор, Теодосій*, але *Федір* (рідше *Хведір*), *Тимофій, Афон, Хома*.

§ 93. Грецьку **β** віддаємо в давніше запозичених грецьких словах через **в**, а в новітніх — через **б**: *символ, диявол, херувим, Вавилон, Василь, Візантія, Варвара* тощо, але *бібліотека, бакханалія, барбаризм, барбар, базальт, алябастер, Бакх, Арабія* і т. ін.

§ 94. Грецьку **σ** віддаємо через **с**: *софіст, семасіологія, Василь, Настасія*, також *дисентерія, гексаметр* і т. ін., але *фраза, фаза, фізика, база, гіпотеза, фантазія, бальзам, Азія* і т. ін.

Через **с** пишемо й романського походження слова: *університет, інтенсивний, емульсія, претенсія* тощо.

Еспанське **z** та **s** між голосними віддаємо через **с**: *Венесуеля, Вальпараїсо* і т. ін.

§ 95. Англійське **w** віддаємо **в** і перед голосними: *ват, кіловат, Вайт, Велз, Вайлд, Вестмінстер* тощо.

§ 96. Приголосних не подвоюємо: *комуна, маса, група, апарат, сума, акумулятор, інтелект* тощо.

Однак: *ванна, манна, мадонна, мотто, брутто, нетто, барокко, вілла, галло, геєнна, осанна, авва, равві* тощо.

Звичайно маємо подвоєння в назвах власних: *Мекка, Мілл, Мюллер, Едда, Ніцца, Шіллер, Аллах, Марокко, Гаронна* тощо.

Але: *Брюсель, Рюкерт, Гофман* і т. ін.

§ 97. Апостроф у чужих словах, згідно з вимовою, пишемо після приголосних **б, в, м, п, ф, — г, ґ, к, х, — ж, ч, ш — р** (що в укр. мові їх звичайно не м'якшимо) перед йотованими голосними: *суб'єкт, К'ю, В'єн, Руж'є, Жюр'єн, де ля Грав'єр, мар'яж* тощо.

Перед **йо** апостроф не ставимо: *Бйонделло, серйозний* тощо.

§ 98. Після **д, з, с, т, ц, — л, н**, якщо вимовляємо їх м'яко, перед йотованими пишемо **ь**, напр.: *мільйон, бульйон, батальйон, пальйатив, альянс, компаньйон, мільярд, коньонктура, барельєф, адьютант, Коліньї, Севілья* і т. ін.

Також акомпаньювати.

§ 99. Придихове **г** звичайно віддаємо: *Геллада, Геба, Ганнібаль, готель, гомонім, гістерія* тощо.

Але: *історія, омар, ангар*.

§ 100. Двозвуки **аи** і **оу** віддаємо через **ав** (**яв**) і **ов**: *авдиторія, автомат, льокавт, Глявберова сіль, равт, фавна, Фавст, Кавтський, Бічер-Стов, Бернард Шов* і т. ін.

Але у власних іменах **ауе**: *Шопенгауер, Ауербах, Ауер, Бауер* тощо.

§ 101. Двозвук **еи** віддаємо через **ев**: *неутральний, неврологія, неврастенія* і т. ін.

Але німецьке **еи** — через **ой**: *Нойдорф, Ойтінг* тощо.

§ 102. Німецьке **еі** у нових запозиченнях віддаємо через **ай** (після **л** — **яй**): *Гайне, Райн, портвайн, Швайцарія, ляйтмотив, ляйбгвардія* тощо.

§ 103. Французькі наростки **-eur, -aire** іменників чоловічого роду віддаємо через **-ер**: *монтер, антрепренер, контролер, місіонер, режисер, парламентар, партнер* і т. ін., але *командир, дезертир*.

Також: *інженер, офіцер*, але *касир*.

За латинською мовою: *актор, доктор, інструктор* і т. ін.

Крім того: *секретар, інвентар, нотар* тощо.

§ 104. У чужих закінченнях пишемо **-др, -тр**: *термометр, діаметр, семестр, барометр, олеандр, центр, театр, пюнітр* і т. ін.

У давніших також **-дер, -тер:** *циліндер, Олександр, міністер, магістер* тощо.

§ 105. Чужі іменники відмінюємо як і відповідні українські.

Як іменники ніякого роду відмінюємо: *бюро, авто, кіно, пальто, піяніно, мотто, трюмо, депо, цицера* тощо.

Не відмінюємо: 1) усі на **е, є**, напр.: *купе, декольте, колье...*; 2) усі на **і:** *поні, равві...*; 3) усі на **у, ю:** *какаду, кенгуру, інтерв'ю...*; 4) *брутто, порто, сольо, тріо, франко, сальдо, радіо* (окрім форми „радіом“, що править за інструменталь у конструкціях — „передати радіом“) і т. ін.

IV. Власні ймення.

§ 106. **Українські прізвища** звичайно відмінюємо, отже, коли чоловіче прізвище є іменник чоловічого роду з закінченням на приголосний або **-о** (*Голуб, Третяк, Швець, Палій, Коваленко*), то жіноче прізвище буде відповідний прикметник: *Марія Голубова, Галина Третякова, Пріська Шевцева, Настя Коваленкова, Марта Палієва* тощо.

„Але, згідно з новими умовами життя, як сама власниця прізвища або її батьки того бажають, від таких чоловічих прізвищ її прізвище може бути і в інших формах, напр., у формі того самого іменника, що його вже не відмінюємо: *товаришка Голуб, з товаришкою Голуб, товарищі Третяк* і т. ін., або з на-

ростком - **ка** (для заміжніх відповідно до деяких чоловічих): *Антоновичка, до Антоновички... тощо* *.

§ 107. З наростків - **ів** -, - **їв** -, - **ов** -, - **ев** -, - **єв** -, що бувають перед закінченням **ський**, за норму вважаємо - **ів** - та - **їв** -: *Тутківський, Майвський Зіньківський* і т. ін.

§ 108. Прізвища з закінченнями на - **ів** -, - **їв** -, - **ин** -, - **їн** відмінюємо почасти як іменники, почасти як прикметники, напр.:

О д н и н а :

Наз.	Носів	Бруквин	Ковалишин
Кл.	Носів	Бруквине	Ковалишине
Род.	Носова	Бруквина	Ковалишина
Дав.	Носову	Бруквинові	Ковалишинові
Зн.	Носова	Бруквина	Ковалишина
Ор.	Носовим	Бруквином	Ковалишином
Місц.	при Носову	Бруквинові	Ковалишинові

М н о ж и н а :

Наз.	Носови	Бруквини	Ковалишини
Кл.	Носови	Бруквини	Ковалишини
Род.	Носових	Бруквинів	Ковалишиних
Дав.	Носовим	Бруквинам	Ковалишиним
Зн.	Носових	Бруквинів	Ковалишиних
Ор.	Носовими	Бруквинами	Ковалишиними
Місц.	при Носових	Бруквинах	Ковалишиних

Усі інші прізвища відмінюємо як звичайні іменники або прикметники.

* За офіційним виданням. М. Г.

§ 109. **Слов'янські прізвища** взагалі якнайменше принатурюємо до української мови, однак:

1) Закінчення російські **-ин, -ич**, білоруські **-іч**, польські **-icz**, чеські **-ік**, сербські **-іс** віддаємо через **-ін, -іч, -ік**: *Ленін (Ільїч), Пушкін, Засулїч, Міцкєвіч, Караджіч, Ільїн, Льюсік, Славїк* і т. ін.

Однак після **ж, ш** в рос. прізвищах **-ин**: *Гаршин, Альошин* і т. ін.

2) Російські та болгарські **-ов, -ев** віддаємо через **-ов (-ьов, -йов)** та **-єв, -ев**: *Пугачов, Ковальов, Воробйов, Афанасьєв, Прокоф'єв, Головльов, Татїщєв* і т. ін.

Увага. Апостроф ставимо згідно з правилами (див. § 97), тільки після **д, з, с, т, ц, л, н**, перед йотованими пишемо **ь**: *Ульянов, Арсеньєв* тощо.

3) Російські закінчення **-ый, -ий** віддаємо **-ий**: *Белий, Горький* і т. ін., білор. **-ы**, польське **-у**, чеське **-у** віддаємо **-и**: *Гартни, Бяли* (пол.), *Бїли* (чех) і т. ін.

4) Російські **-ский, -цкий**, білор. **-скі, -цкі**, польські **-скі, -скі**, чеські **-ску, -ску** віддаємо **-ський, -цький**: *Вронський, Достоевський, Троцький, Керенський, Палацький* і т. ін.

Однак рос. **-ской** і **-цкой** без змін: *Донской, Трубецкой* і т. ін.

Ці прізвища, а також і *Толстой* відмінюємо як прикметники: *Толстого, Толстому, з Толстим...*

5) Закінчення **-ек** лишаємо: *Їречек* (родов.— *Їречека*), *Гавлічек* і т. ін.

6) Російське та білоруське **е**, польське **ie** в м'яких складах, надто під наголосом, віддаємо **є**: *Тургєнев, Бєдний, Рєпін, Недзельський* і т. ін., однак **е** в прізвищах відповідних до українських: *Веселовський, Петров, Третьяковський, Некрасов* і т. ін.

7) Аналогічно віддаємо рос. **и**, польське **i** тощо: *Чічіков, Нікітін, Пілсудський, Міклошич* і т. ін., але *Данилевський, Липковська, Борисов* і т. ін.

8) Російське, болгарське, сербське **г**, польське й ін. **g** віддаємо укр. **г**, а чеське **h**, білоруське **г** — укр. **г**: *Головін, Гастєв, Негош, Гловацький, Ягіч* і т. ін., *Гавлічек, Богдановіч* і т. ін.

§ 110. **Чужомовні** (не слов'янські) **прізвища** пишемо згідно з правописом чужих слів. (Див. III розділ).

Відмінюємо тільки чоловічі прізвища з закінченням на приголосний: *Штреземан, Штреземана, Штреземанові* і т. ін., *Чемберлен, геть з Чемберленом...*

§ 111. **Українські географічні назви** віддаємо на письмі в історично-народній формі, напр.: *Чернігів, Харків, Седнів, Ніжен, Гайсин, Берестя, Ромен, Вінниця, Миколаїв, Святошин, Прилука, Лубні, Тернопіль, Ямпіль, Горлівка, Гостомля* тощо.

Відмінюємо ці назви, в тім і на **-ів, -ин**, як звичайні іменники: *до Чернігова, Харкова, під Седневом, за Гайсином, Святошином, під*

Берестем, близько Лубень, Тернополя, Миколаєва, Ямполь, у Горлівці тощо.

Назви на **-ова, -а, -е** (прикметникового походження), також на **-ське, -цьке** відмінюємо як прикметники: *Лозова—до Лозової, у Лозовій, Весела—до Веселої, Рівне—до Рівного, Красне—в Красному, Підгороднє—з Підгороднього, Волочиське—під Волочиським, Дніпропетрівське—до Дніпропетрівського і т. ін.*

§ 112. **Слов'янські географічні назви** віддаємо за тими правилами, що й слов'янські прізвища.

Проте: 1) **-ськ, -цьк**, напр.: *Курськ, Сімбірськ, Троїцьк, Менськ, Глуськ, Єдлінськ, Липськ і т. ін.* (відмінюємо як іменники: до Курська, за Курськом і т. ін.).

2) *Пулково, Сараєво, Нікуліно...* відмінюємо як іменники—під *Пулковом, Сараєвом...*

3) *Пенза, Рибінськ, Жіліна, Несвіж...* але *Петрозаводськ, Челябінськ* тощо.

4) Множинні назви мають відповідне українське закінчення: *Кімри, Боровічі, Домбровиці, Бялобжеги* тощо.

5) Пишемо **ь** після пом'якшених губних, шепітливих та **р** у рос. назвах: *Пермь, Обь, Керчь, Тверь...*; відмінюємо як іменники: за *Перм'ю, над Об'ю, до Твері* тощо.

§ 113. **Чужомовні не слов'янські географічні назви** віддаємо за правилами правопису чужих слів, а в згоді з побажанням міжнародніх географічних конгресів, додержуємо якомога ближче тубільних назв, отже: *Тегран, Лісбо-*

на, *Льєж, Мехіко, Тічіно* (не «Тессін»), *Маніля* тощо.

V. До правопису невідмінюваних слів та помічних при альфаветі знаків.

§ 114. З розділкою пишемо:

1) Складені слова, що з них кожне має свій наголос: *робітничо-селянський, червоно-армійський, історично-філологічний, кінець-кінцем, вряди-годи помалу-малу, раз-у-раз, день-придні, сяк-так, сам-самісінький, Австро-Угорщина* тощо;

2) Приростки: а) *по-європейському, по-українському, по-французькому, по-нашому, по-своєму, по-1., по-2., по-3. і т. ін.*; однак: *поперше, подруге, потретьє...* б) приросток **з** у складених прийменниках: *з-під, з-поміж, з-понад і т. ін.*

Без розділки пишемо приростки в складі прислівників: *зокрема, згорда, стиха, змалку, згрецька, знімецька, почасти, попросту, дотепер, відколи, відразу, уперше, удруге, удвоє, заввишки, здебільша і т. ін.*

Також: *поміж, поза, попід, понад, поперед, задля, заради.*

Без розділки пишемо й частки *як, що* в складі 3-го ступеня прикметників та прислівників: *якнайбільший, щонайдужчий, якнайкраще, якнайширше і т. ін.*

3) Такі частки: **он-як, от-як, ось-як, ін-як, от-який, ось-який, ін-який, будь-який...**

4) Українські закінчення до неукраїнських слів, напр.: із *Przegląd-a Polsk-ogo*, у *Times-i*, в *Недел'і* тощо.

§ 115. Вкупі пишемо прислівники: *нещодавно*, *спочатку* (але „з початку травня“), *всередині*, *вкупі* (але *в купі* сміття“), *насилу*, *догори*, *додому*, *восени*, *щороку* (але «що три роки»), *щодня*, *щовечора* (але «що два дні») і т. ін.

Також: *нібито*, *тобто*, *цебто*, *себто*, *тощо*, *абощо*, *покищо*, *щодо*, *щождо*...

Укупі пишемо сполучники: *щоб* (але займенник *що б*), *якщо* (але займенник *як що*), *якби* (але «*як би* це зробити»), *теж* (займенник *те ж*) і т. ін.

Нарізно пишемо *тому то*, *тим то*... Частки: *бо*, *но*, *би* (*б*), *же* (*ж*) в таких випадках як: *скажіть бо*, *ходи но*, *був би*, *була б*, *він же*, *вона ж* і т. ін. Але вкупі: *отже*, *авжеж*, *майже*, *адже*, *отож*, *аніж* тощо.

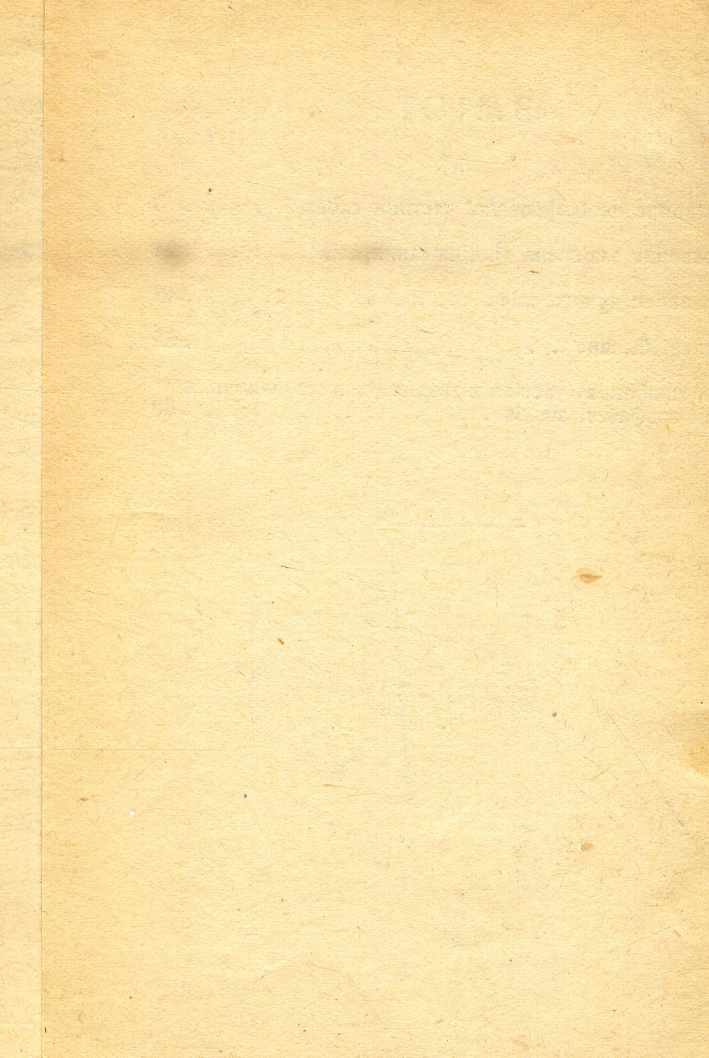
Також нарізно: *як слід*, *не слід*, *яко мога*, *як от*, *у разі*, *до того*, *з приводу*, *до ладу*, *не до ладу*, *до вподоби*, *до речі* та й взагалі в сумнівних випадках.

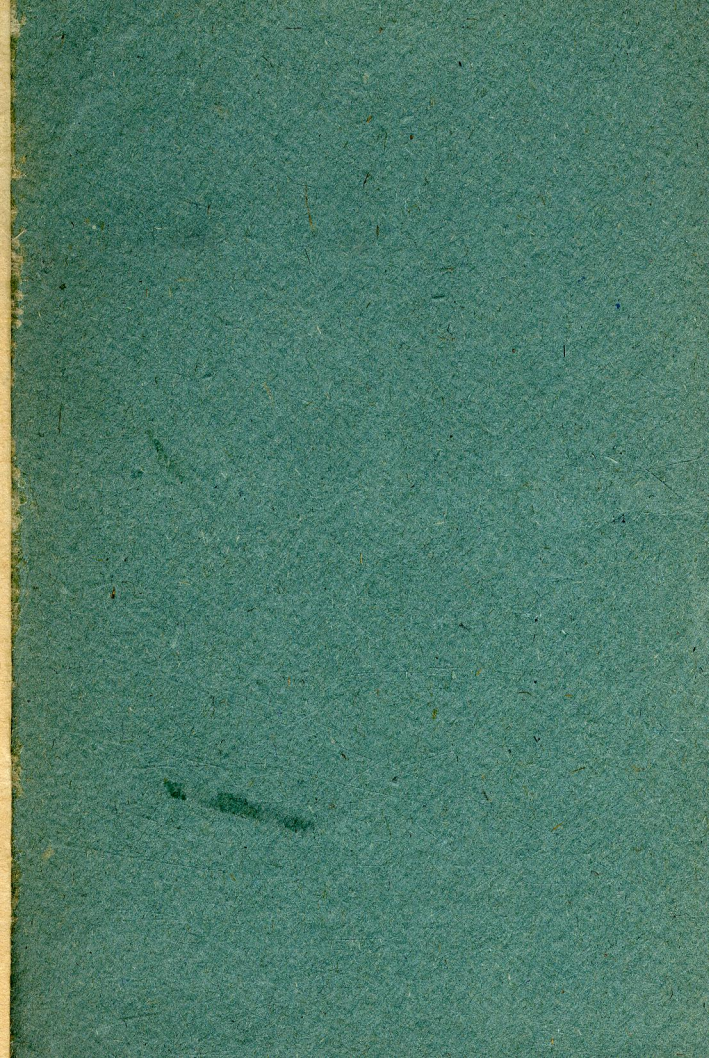
§ 116. Переносити з рядка в рядок можна кожний склад або групу складів, не розбиваючи **дз**, **дж** (коли вони віддають один звук) і **йо**, напр.: *відря-дження*, *си-джу*, *від-дзвонити*, *пере-йти*, *зна-йомий*, *пере-ймати*, *най-обережніший від-жимати*, *наді-я*, *на-дія* тощо.

ЗМІСТ

I. Правопис невідмінюваної частини слова	3
II. Правопис закінчень відмінюваних слів	24
III. Правопис чужих слів	46
IV. Власні ймення	55
V. До правопису невідмінюваних слів та помічних при альфаветі знаків	60

1,83 (1987)
Ціна 20 коп.

6891

МИКОЛА ГЛАДКИЙ

НОВИЙ УКРАЇНСЬКИЙ П Р А В О П И С

П'ЯТЕ ВИДАННЯ

СКЛАД ВИДАННЯ В КНИГОСПІЛЦІ:

ХАРКІВ, Горятинівський пр., № 2.
КИЇВ, вул. Воровського, № 48.
ОДЕСА, вул. Лясаля, № 12.
ДНІПРОПЕТРІВСЬКЕ, пр. К.Маркса, № 10.

КИЇВ—1930